

MILAN KUNDERA A „SVĚTOVÁ LITERATURA“ V LITERÁRNÍCH PŘÍRUČKÁCH PRO STŘEDNÍ ŠKOLY

ALEXEJ MIKULÁŠEK

MIKULÁŠEK, Alexej: *Milan Kundera and “World Literature” in Literary Textbooks for Secondary Schools*, 2025, Vol. 7, Issue 1, pp. 61 – 70. DOI: 10.17846/CEV.2025.07.1.61-70.

ABSTRACT: Thematically, this study examines the didactics of “Czech and world literature” in secondary schools, alongside literary studies focused on reception and communication. It follows two interrelated themes and objectives. The first is an analysis of how “world literature” is conceptualised in selected textbooks and literature manuals for secondary schools from the 1990s to the present. The second aims to explore interpretations of Milan Kundera’s work and personality, as well as how his „worldliness“ is represented in textbooks and additional materials, such as reading books, workbooks, and dictionaries.

KEYWORDS: Milan Kundera. World literature. Czech literature. Secondary education. Literary textbooks.

ÚVOD

Základem práce literárního historika, teoretika, kritika či recenzenta, ale i odborného pracovníka literárního muzea či archivu, dokonce i literárního žurnalisty, v neposlední řadě však vysokoškolsky vzdělaného pedagoga jako zkušeného „průvodce po světě literatury“ je obecně akceptovatelná, verifikovatelná, pragmaticky využitelná, vyučované látce uzpůsobená a srozumitelná terminologie. Užití bazálních pojmů jako „regionální“, „česká“, „evropská“ nebo „světová“ literatura jistě může být také intuitivní, ovšem postrádá seriózní výukový i badatelský rámec. Chápání „české literatury“ ovlivňuje to, jak a co z ní odborně vzdělaný pedagog vybere a zprostředkuje. Do „české literatury“ tak může včlenit jen díla psaná spisovateli částečně či plně integrovanými v české kultuře a většinou českého původu jazykem českým, popř. staroslověnským, latinským či dokonce německým, ale „duchem“ česká, popř. „sloužící“ českému národu jako součást jeho historické, latentní nebo aktuálně pociťované paměti, kulturní identity. Můžeme se setkat i s užším národním pojetím: „Národní literatura je literatura psaná národním jazykem. Pod pojmem česká národní literatura chápeme literární díla napsaná v českém jazyce. Součástí národní literatury je také tvorba autorů, kteří píšou česky, ačkoli žijí v zahraničí (např. spisovatel českého původu Milan Kundera, který dnes píše své romány francouzsky a literární eseje česky). K národní literatuře patří i díla autora-cizince píšícího česky“ (Bláhová a kol. 2011, 7)¹. Jak plyne už z nedůsledné aplikace tohoto užšího pojetí v učebnicích stejné řady (Andree a kol. 2012, 64), nabízí se otázka, zda tato hlediska jako celek pragmaticky nerozšíříme o díla psaná jiným než českým jazykem, zpravidla do češtiny překládaná, dokonce s puncem „evropskosti“ či „světovosti“; jde o díla vyrůstající z českých kulturně historických reálií, tyto jevy přímo či nepřímo tematizující a zprostředkované tak vrhající nové světlo na „českou literaturu“ v jiných vymezeních². Tedy zda nebudeme za součást české literatury (i předmětu bádání obsahového vymezení didaktiky české literatury, bohemistiky

¹ Toto hledisko je sice jasně definované, autoři se jím však neřídí, o čemž svědčí fakt, že v *Literatuře pro 3. ročník středních škol*, v kapitole „Česká literatura mezi válkami“ (Andree a kol. 2012, 36 – 64) je uveden i Franz Kafka (ibid., 64) coby „[p]ražský německy píšící spisovatel židovského původu“. Životopisnému „klíči“ k interpretaci díla pak odpovídá tvrzení, že „[p]ro pochopení zdrojů a motivů Kafkova díla má zásadní význam stostránkový Dopis otci i další korespondence“ (ibid.).

² Třeba geografických. *Univerzální příručka pro maturanty* (Novotný – Stejskalová 1992) uvádí, že

a centrálně evropských studií) chápat např. čtenářsky i jinak atraktivní, s „českým světem“ tematicky i motivicky (i jinak) těsně asociovanou pražskou německou literaturu, nebo její část, především dílo Franze Kafky, Maxe Broda, rovněž Egonu Erwina Kische, Franze Werfla, Gustava Meyrinka apod. Nebo německy psanou (pochopitelně i česky) tvorbu Siegfrieda Kappera apod., nebo zda budou díla dotyčných (jen) součástí nějak vymezené „německé“ či „světové literatury“ (vnímané dominantně jako „zahraniční“ či „vnější“).

Tzv. dvojdomost či trojdomost spisovatele by neměly být ignorovány, avšak situace je složitější; nejde o čistě teoretický problém. Studenti připravující se k maturitní zkoušce z českého jazyka a literatury (*Katalog požadavků*, 2018) předkládají seznam četby čítající dvacet děl s povinným (či doporučeným) počtem titulů z „české a světové literatury do konce 18. století“ (minimálně dva tituly), „české a světové literatury 19. století“ (minimálně tři tituly), ale i „české literatury dvacátého a jedenadvacátého století“ (minimálně pět titulů) a „světové literatury dvacátého a jedenadvacátého století“ (minimálně 4 tituly) – podle školního seznamu četby, nejednou s využitím středoškolského kánonu oné intuitivně chápané české a světové literatury (pracují s ním centrálně připravované a hodnocené didaktické testy). Co s „českými“ spisovateli, kteří jsou současně „světovými“? Co se spisovateli současně „českými“ („moravskými“), „německými“, „rakouskými“, „židovskými“ i „světovými“ („evropskými“)? My se však v této studii zaměříme na pojem „literatura světová“, traktovaný jako českou literaturu předcházející, s českou literaturou souběžná, zpravidla vnější a na „české“ zcela autonomní vývojová řada. Takovéto pojetí „dvou literatur“ se projevovalo a částečně dosud jeví rovněž v explikaci díla Milana Kundery.

Kvantita vydaných učebnic (od roku 1989), čítanek i nepřehledné množství dalších příruček (tzv. obsahů, vypracovaných „maturitních otázek“, pracovních textů etc.) evidentně přesahuje prostorové možnosti této studie. Přinášíme jen (nikoli namátkový) výběr z nich. Přitom klíč k výběru „děl národní a světové literatury“ byl formulován jasně a zřetelně již v úvodu k *Přehledným dějinám literatury 1* (Balajka 1970, 12), jenž nese vročení „v listopadu 1967“. Ze „světové literatury“ jsou vybráni autoři, „kteří se podstatně podíleli na vývojovém procesu“ a výběr děl zohledňuje také to, „které hodnoty představovaly podnětné impulzy pro národní literaturu nebo jsou živé v čtenářském povědomí“ (ibid.).

POJEM „SVĚTOVÁ LITERATURA“ V UČEBNICÍCH LITERATURY PRO SŠ PO ROCE 1989 AŽ DO SOUČASNOSTI

Explicitní definice pojmu „světová literatura“ ve většině učebnic, čítanek a literárních příruček absentuje. V některých starších učebnicích a čítankách české literatury pak absentuje i pojem „světová literatura“, potažmo explicitní lexikální pojmenování „světová literatura“, což evokuje dojem toho, jako by česká literatura nemohla být součástí literatury světové už proto, že je „domácí“ a „malá“ a že vytvářela/vytváří do jisté míry relativně stejnorodý autonomní svět „kulturně-politických událostí“, „směrů a skupin“, „životopisů“ a „děl“³ (nejednou dle schématu: narodil se, studoval, byl ovlivněn, patřil k..., napsal, zemřel; dílo je epické, žánr román, vypravěč je..., děj autor zasadil..., postavy jsou lidové..., prostředí vykreslil..., chtěl poukázat na...).

„do starší české literatury zahrnujeme písemné památky psané staroslovenštinou, latinou, staročestinou, popř. němčinou – rozhodující je, že vznikly na našem území“ (ibid., 14).

³ Hrozí nebezpečí, které s jistou nadsázkou popsal D. Damrosch: „If we read a foreign text in ignorance of its author's assumptions and values, we risk reducing it to a pallid version of some literary form we already know, as though Homer had really wanted to write novels but couldn't quite handle character development, or as though Japanese haiku are would-be sonnets that run out of steam after seventeen syllables“ (Damrosch 2009, 1).

Marie Sochrová v učebnici *Literatura v kostce pro střední školy* (Sochrová 2009) jako jedna z mála v textu své učebnice definuje užívaný pojem „světová literatura“ v pododdíle nazvaném „Vnitřní členění umělecké literatury“, přičemž tímto kritériem je „[p]odle vztahu k určitému společenství“. „Světová literatura“ tak představuje „umělecky nejhodnotnější díla národních literatur“⁴. „Národní literaturu“ tvoří „díla jednoho národního společenství“, přičemž kritériem zařazení autora a díla „není jazyk, kterým jsou psána, ale příslušnost autora k určitému národu“ (identita, delegovaná identita?). „Regionální literaturu“ M. Sochrové tvoří „díla autorů pocházejících z určité oblasti, regionu, nebo tam působících“. Explicitně za české osobnosti „světového významu“ autorka pokládá Jana Amose Komenského, Karla Čapka, Vladimíra Holana, Bohumila Hrabala a Milana Kunderu. Toto hledisko je i přes otevřené otázky zárodečně didakticky pragmatické, operativní.

V učebnici (Sochrová 2009) se slovní výraz „světový“ objeví 97-krát, ale často v souvislostech „mimoliterárních“, např. s lexémem „válka“ (kupř. první a druhá světová válka). Literární význam nalezneme až v souvislosti s literárně uměleckými „vývojovými tendencemi“, přičemž je užíván v souladu s citovanou definicí: jde o nejlepší díla dané doby, uměleckého směru, určitého žánru.

Ve všech dalších sledovaných učebnicích, čítankách, pracovních sešitech etc. nenajdeme pojmy regionální, česká ani světová literatura definovány, pojmy mají spíše intuitivní obsah a rozsah, což samozřejmě částečně platí i pro učebnici M. Sochrové. „Světová literatura“ se v nich jeví jako soubor děl (nějaké) obecné významnosti, „světovosti“, také jako např. uměleckými a filozofickými směry nadnárodní provenience podmíněný nadnárodní (nad/český) proces, nejednou iniciovaný literaturou „světového jazyka“. Většina učebnic a příruček tak pracuje se dvěma „vývojovými autonomními řadami“⁵, a to s tzv. literaturou českou a s tzv. literaturou světovou. Jako pars pro toto připomeňme oblíbenou příručku Pavla Dolejšího (1956) *Maturujeme z českého jazyka s podtitulem Třicet maturitních otázek z literatury* (7. vydání z roku 2005). Didakticky zestručněné výklady např. o romantismu, kritickém realismu a dramatu v „české a světové literatuře“ 19. století zcela ignorují bazální propojení obou „vývojových řad“ (tento pojem samozřejmě není použit).⁶

Pojem představuje víceméně a svého druhu blýskavou reklamní značku „kvality“, zvuknou ikonu až frázovitě, v souladu s žurnalistickým užitím, opakovanou⁷.

⁴ I toto vcelku převažující hledisko nevyklučuje paradoxy, jak na ně upozornil ve své studii D. Pan v souvislosti s genezí a recepcí prací Jamese Joyce: „Joyce's work is an example of the way in which the development of a national tradition can exclude important works (such as his) that do not conform to the attitudes dominant at a certain point in that tradition. In this situation, Paris provided a haven for Joyce in which his work could be disseminated outside the restrictions of the Irish context“ (Pan 2023, 77). V české literatuře 20. století platí, že „světoznámá díla“ Jaroslava Haška a Bohumila Hrabala přímo vyrůstají, souhlasně či polemicky, z české literární tradice, což zcela neplatí o díle Karla Čapka (*RUR*) i Milana Kundery, zvláště jeho francouzsky psaných románech a esejích. Zajímavé je, že ještě v 90. letech byla *Reportáž psaná na oprátce* Julia Fučíka právem hodnocena jako „[s]větoznámá“ (Hoznauer 1995, 53).

⁵ Jednou z výjimek této dichotomie je heslo „Z dějin světové kinematografie“ v „příručce pro studenty a pedagogy k maturitě i k přijímacím zkouškám na vysokou školu“ nazvané *Maturita z češtiny* (Hoznauer 1995, 80 – 83). Čteme v něm věty o primátech „československé kinematografie“ v oblasti loutkového filmu i se spojováním „živých herců s kresleným pozadím a dekoracemi“ Karla Zemana (ibid., 82), rovněž o československém filmovém zázraku „v 60. letech“ (ibid., 83).

⁶ To platí i pro další publikace humpoleckého nakladatelství, srov. *Obsahy z děl české literatury* (editované od r. 1999 do r. 2007) a *Obsahy z děl světové literatury* (editované od roku 2000 do roku 2008) Libuše Ulrichové, dále např. pro Dolejšího *Školní slovník českých spisovatelů* (naposledy v r. 2005), *Školní slovník světových spisovatelů* (naposledy v r. 2007) a řadu dalších.

⁷ Úsilí o „světovost“ se tak jednou stává snahou o vysokou uměleckou hodnotu, podruhé jde o „přízpůsobení“ umělce tendencím vnímaným jako nějak progresivní, aktuální, „hvězdné“. A neplatí to zdaleka jen

Jistou výjimkou je učebnice *Literatura 4* (Martínková a kol. 1994), tedy pro 4. ročník středních škol, která sice rovněž světovou literaturu nedefinuje, intuitivně předpokládá, že jde o cosi jako soubor něčím významnějších zahraničních (tedy ne-českých) děl reagujících na „atmosféru doby“ (takto je také nazvána úvodní kapitola učebnice, tj. *Atmosféra doby*; Martínková a kol., 6), ovšem faktické ztotožňování pojmů „světová literatura“ a „zahraniční literatura“ vytváří pojetí, podle něhož je „světovou literaturou“ např. i literatura slovenská, jak poezie, tak i próza. V kapitole 2.8. se objeví tzv. jmenovačka začínající Lacem Novomeským, ale též jsou uvedeni Ján Kostra, Pavol Horov, Andrej Plávka, Štefan Žáry, Vojtech Mihálik, a tato končí Miroslavem Váľkem, jemuž je věnován celý odstavec jako jednomu „z nejtalentovanějších básníků poválečného období“ (Martínková a kol., 19). V kapitole druhé nazvané „Významní představitelé světové prózy 2. pol. 20. stol.“, v subkapitole 2.7. pod názvem *Jiné evropské literatury*, najdeme Polsko, Maďarsko a Slovensko (ze slovenské literatury uvedeni František Hečko, Rudolf Jašík, Alfonz Bednár, Vladimír Mináč a Dominik Tatarka).

Další roviny pojmu a možné přístupy k němu absentují, přístupy akademicky prezentované v monografiích a studiích P. Casanovy (2012), D. Damrosche (2003), M. Juvana, F. Morettiho (2013), D. Pana (2023) a v dalších a dalších, z českých a slovenských jmenujme např. D. Ďurišinu⁸ (1992), v učebnicových seznamech použité literatury tu a tam alespoň formálně uváděného I. Pospíšila (1999), nebo připomeňme koncepci komparativních areálových studií (Pospíšil – Zelenka 1995; Zelenka 2012). Rozmanitému zastoupení autorů tzv. světové literatury z hlediska požadavků národních kurikulárních dokumentů se věnoval Martin Schacherl (2023, 2024).

Komparatistické přístupy nejsou zohledňovány a pravděpodobně ani známy, což se na jedné straně jeví jako pochopitelné („manuál pro odmaturování“ nic takového nepotřebuje, jako klíčová se dokonce jeví už motivace k četbě a formování kompetence k četbě s porozuměním relativně „složitějšímu“ textu), na straně druhé se zakládá velmi schematický obraz jakéhosi autonomního „vývoje“ coby permanentní reakce na vnější podněty, v lepším případě pak na „velké literatury“ (do nichž se „otevírají okna“, s nimiž „se ztrácí kontakt“, s nimiž „se poměřujeme“ atp.), na školy, směry a tendence „velkých“ literatur coby „center“ uměleckého a kulturního rozvoje („malé literatury jsou na periferii dění...“), někdy na jakousi „atmosféru doby“, na kulturně umělecké a historické prostředí (směrování) apod.

MILAN KUNDERA A JEHO „SVĚTOVOST“ V UČEBNÍCH A PŘÍRUČKÁCH LITERÁRNÍ VÝCHOVY

Pojetí tzv. světovosti (spisovatele, díla, látky a tématu) si můžeme ukázat na Kunderově recepci („didaktické interpretaci“) díla a životopisných momentů (prezentovaných někdy politizující či moralizující optikou, tj. kvazi sociologicky). Je to místy dosti tristní četba, jakkoliv je třeba zdůraznit, že v průběhu 35 let výklady procházely značným vývojem, proměňovaly se, různá faktická

pro literární výchovu a vzdělávání nebo pro literární žurnalistiku. Jak uvádí M. Juvan, souvisí tato frázovitost také s literární reklamou nebo či globalizovaným trhem, kdy „[m]ezinárodně neznámý autor je [...] zabalen do poklony světové hvězdě (např. autor A jako ‚slovinský Kundera‘), zařazen do konjunkturálního stylu či žánru (dílo B jako příspěvek k ‚postjugoslávské literatuře‘, dílo C jako slovinský příklad ‚severské kriminálky‘) nebo zasazen do kontextu žhavého mediálního tématu (dílo D jako ‚svědectví o balkánských válkách‘)“ (Juvan 2023, 71).

⁸ Právě teorie D. Ďurišiny (ze sedmdesátých až devadesátých let minulého století) o genetických meziliterárních kontaktech a typologických souvislostech, shodách a kontrastech, rovněž jeho pozdější teorie o zvláštních meziliterárních společenstvích a „biliterárnosti“ by jistě mohly představovat i pro současné české učitele a autory didaktických příruček svým jazykem i výkladově srozumitelným, pragmatickým stylem a uchopením látky vítanou pomůckou.

i metodologická opomenutí, ba lapsy v posledních letech nenacházíme, nebo se objevují alespoň v podstatně menší míře než v „divokých“ devadesátých letech.

Jako pars pro toto si uvedeme několik učebnic a příruček, bez perfidního nebo skandalizujícího záměru ze strany pisatele této studie. Tak gymnaziální profesor Vladimír Prokop (Prokop 1998) mj. píše: „Spisovatel světového významu, k němuž se česká literatura hrdě hlásí, zatímco on sám dává ostentativně najevo, jak je mu dnes vzdáleno jakékoliv sentimentální připomínání původu. Máme jednoduše dalšího Evropana...“ (ibid.). Z této úvodní formulace vyplývá, že M. Kundera se cítí být „ostentativně“ nadřazen, aby se stal „plným“ Evropanem, údajně se zbavil svého omezení, tj. sentimentální vzpomínky na původ a češství. Podobné věty ani k četbě nemotivují, studentům se v těchto formulacích Kundera jeví spíše jako „nadutec“, jenž se „odrodil“. Relevantním se Prokopovi zdá být jinak kuriózní údaj, že je Kundera „[b]ývalý boxer, hudebník“. Tutéž formulaci nalezneme i jinde; metafora „box, boxing, boxer“ však stěží poskytnou interpretační klíč k rané i pozdější tvorbě M. Kundery.

V učební příručce Jaroslava Blažkeho (Blažke 2005) se projevují jiné tendence, které můžeme ojediněle zaznamenat i v jiných učebnicích, jakkoli se stále slábnoucí silou. Jde o kvazi moralizátorský postoj k dílu a k jakýmsi autorovým „životním selháním“ (snad opakované členství v KSČ, domnělé udání STB apod.), jež je údajně výrazem Kunderových charakterových selhání, morálního selhání spisovatele samého. Tak v Blažkově knize čteme, že „[i]nvence a virtuózně zvládnuté řemeslo učinily z Milana Kundery jednoho z uznávaných evropských romanopisců, **do opravdové velikosti mu ale schází pokora** [zvýraznil A. M.]. Jeho tvorba totiž nemíří k vyšší etické normě“ (Blažke 2005). Umělecká a esteticky inovativní hodnota Kunderova díla se redukuje na „řemeslo“, jen „invenčně“ a „virtuózně zvládnuté“⁹. Co je ona „opravdová velikost“, co je ona „pokora“ a směřování „k vyšší etické normě“ zůstává přinejmenším nezodpovězeno; máme dojem, že jde spíše o rétorické a žurnalistické fráze, zvláště je-li v tomtéž souvěti připuštěno, že M. Kundera představuje „jednoho z uznávaných evropských romanopisců“. V podobném duchu je však nese-na i „feministická“ či „queer“ kritika Kunderových „reprezentací“¹⁰.

Jiné, spíše kvazi esteticky a filozoficky motivované, kritické výroky jsou citovány i v literární příručce bohemistů a vysokoškolských učitelů Jiřího Holého (1953) a Emila Lukeše (1929 – 2007), navazující na dobově seriózně koncipovanou učebnici. Je nazvána *Čítanka české literatury 4. Od roku 1945 do současnosti* (Holý – Lukeš 1996) a jsou v ní přetištěny ukázky z románů *Žert* (ibid., 257 – 269) a *Nesmrtelnost*, resp. kapitola nazvaná „*Imagologie*“ (ibid., 272 – 276). Z našeho pohledu jsou důležité přetištěné výroky mj. bývalých disidentů Václava Havla (1936 – 2011) a Milana Jungmanna (1922 – 2012), jejich mínění o *Nesnesitelné lehkosti bytí*. Václav Havel zde mj. píše: „Jeho panický strach ze směšnosti a patosu dobře chápu, je obzvlášť srozumitelný na pozadí mohutné lekce, kterou mu dala jeho osobní zkušenost s komunismem. Zdá se mi ale, že mu tenhle strach zabraňuje vnímat **tajemnou mnohoznačnost** lidského počínání [zvýraznil A. M.]

⁹ Podobné výhrady, jen s opačným politickým předznamenáním, adresoval Kunderovu románu i „normalizační básník“ Jaroslav Čejka v kritické úvaze nazvané *Kýč třetí generace*; v ní mj. soudil, jistě stejně upřímně jako Blažke, že *Nesnesitelná lehkost bytí* je román kýčovitý, stavěný „na úspěch u tzv. vyspělého čtenáře“, dílo „předstírající nejvyšší pohnutky a hlubší poznání skutečnosti“ (Čejka 1988).

¹⁰ Objevují se však někdy v literárním tisku a estetickou kritiku diskreditující zevšeobecňováním, podsouváním eticky nekorektních úmyslů a také primitivním ztotožňováním hlasu (ženských) postav a autora, srov. tyto formulace: „Kunderovský cynismus se pak projevuje právě v tom, že mužský hrdina sublimuje vlastní strach a frustraci z vnější moci do erotické manipulace se ženou. [...] Mluví Milan Kundera, když hrdinka samu sebe vnímá jako stejně banální, jako je celé ženské plémě a jeho svět, vulgárních a hloupě ženských podprsenek, pod něž si schovávají tajnosti. Mluví Milan Kundera, když Chantal nechává nořit do deprese kvůli tomu, že se za ní muži neohlížíjí“ (Klíčová, 2024).

v totalitních poměrech“ (ibid., 271).¹¹ Milan Jungmann je však ještě kritičtější, když ztotožňuje Kunderovu uměleckou literaturu s populární zábavnou četbou, podobně jako Jaroslav Čejka, a soudí, že např. Kunderův román (jako *Život je jinde a Valčík na rozloučenou*) se „čte s potěšením, má všechny vlastnosti **dobré zábavné četby** [zvýraznil A. M.]. Kundera [...] vchází v každé další knize stále ochotněji do nastražené pasti **zdánlivé myšlenkové hloubky** a filozofuje o mělkostech s bezstarostností autora, jemuž je **nade vše čtenářský úspěch** [zvýraznil A. M.]. *Nesnesitelná lehkost bytí* tuto tendenci zatím dovršuje“ (ibid., 271).¹² Škoda, že oba přetištěné soudy nejsou ani komentovány, ani přímo korigovány, nebo se alespoň nevyzývá k případné diskusi o nich.

Ještě ve druhém a třetím decenniu vydávaná učebnice *Literatura pro 4. ročník středních škol* (Andree a kol, 2010, se schvalovací doložkou MŠMT z roku 2017) přináší částečně problematické dvoustránkové heslo (ibid., 112 – 113). Autoři se stále zaměřují na tři (v roce prvního vydání, tedy 2010, studentům čtenářsky dostupná) díla s vnějškově českou tematikou (*Směšné lásky*, *Žert* a *Nesnesitelná lehkost bytí*) a naznačují Kunderovy vazby jednak na tzv. středoevropský román, když jsou jmenováni Franz Kafka a Robert Musil a „esejistické a úvahové prvky v literárním textu“ (ibid., 112), jednak na osvícenský román 18. století (jmenováni jsou Denis Diderot a Laurence Stern). Bohužel za relevantní se považuje také „článek přinášející informace o západním agentu Miroslavu Dvořáčkovi“, který byl v roce 1959 „zatčen StB zřejmě na základě udání mladého studenta Milana Kundery“¹³. „Kolem celého případu existuje mnoho otazníků“, což se jeví jako vhodný úvod k sentenci, že „sám život někdy tropí krutý žert...“ (ibid., 113).

Vraťme se k učebnicím a čítankám devadesátých let minulého století. Čítanka *Čtení bez cenzury: Část 2.* (Zemanová 1990) přináší patrně první „polistopadový“ a „oficiální“ výběr textů, ukázek „z dramatu, poezie a písňových textů“, který uvádí informace o Milanu Kunderovi. V šesti řádcích čteme jediný životopisný údaj, tedy že byl v roce „1979 zbaven čs. státního občanství; žije trvale ve Francii“ (ibid., 166). Výčet děl začíná *Monology* z roku 1957 a končí souborem *L'Art du roman* (přednášky, 1986). V čítance je přetištěna báseň se seifertovským názvem *Být básníkem* ze sbírky *Monology*. Paradoxní je, že v roce 1990 vyšlo též *Čtení bez cenzury (Část 1.)*, jež obsahuje vybrané „prozaické texty“, *Část 3.* (psaná ve spoluautorství s Antonii Kreislovou, 1991) pak deklarativně přináší texty „neoficiálních autorů ze sedmdesátých a osmdesátých let“, ovšem jméno M. Kundera se ani v jednom svazku nevyskytuje, tedy světově známý prozaik je představen jen jako básník.

Ve stejném roce, tedy v roce 1990, vyšla „pro studenty 4. ročníků středních škol“ učebnice *Česká literatura po roce 1945 z ptáčích perspektiv*, asi stostránkový brožovaný výtisk literárního vědce a vysokoškolského učitele Aleše Hamana (1932 – 2023). Chybí zde pojem „světová literatura“, natož jeho pojetí, ve jmenném rejstříku najdeme téměř výlučně jen jména českých spisovatelů¹⁴. Dočteme se jen, že šedesátá léta „sblížila českou literaturu s kulturním pohybem evropským“ (Haman 1990, 97). Při vši schematičnosti a přímočaré, autochtonní metodě výkladu jsou v příručce alespoň naznačeny „mezijazykové“ vztahy. Najdeme v ní výňatek z románu *Žert* (Haman 1990, 73 – 74) s výkladem etymologie lexému „žert“ jako svého druhu interpretačního klíče: „Žert dějin je tedy vlastně historickým klamem a k jeho rozpoznání dochází v okamžiku zklamání,

¹¹ S poznámkou: „*Dálkový výslech, Rozhovory s K. Hviždálou*. Purley 1986, Praha 1989“.

¹² S poznámkou „Kunderovské paradoxy, původně v samizdatu a ve Svědectví 1986, v knize *Cesty a rozcestí*, Londýn 1988“.

¹³ Tato věta je v textu vyznačena červenou barvou. V té době k žijícímu autorovi krajně necitlivý pasus nese název „*Kundera udavačem?!*“

¹⁴ Výjimku tvoří jen čtyři francouzští spisovatelé, a to G. Apollinaire (Haman 1990, 33), J. Prévert (ibid., 21), J. A. Rimbaud (ibid., 33), R. Rolland (ibid., 50) – a moravský rodák Robert Musil (ibid., 75).

tj. odhalení klamu“ (ibid.). V *Nesnesitelné lehkosti bytí* se próza Kunderova blíží typu „románu – eseje, jehož průkopníkem byl rakouský spisovatel Robert Musil“ (ibid.).

Ve výše citované učebnici (Martínková 1994), v kapitole 3B.2. („*Významní představitelé samizdatové a exilové prózy 70. a 80. let*“) je jako první uveden Milan Kundera (s. 157 – 158). V podkapitole 3B.2.1. (sic, učebnice se vyznačuje až extrémní mírou systematizace látky) je veden jako „prozaik, dramatik a básník“. Je zde uvedeno, že námětem jeho *Žertu* „byl život vysokoškoláků v době stalinismu, i s jejich fanatickými komunisty a udavači“ (Martínková 1994, 157). Mj. zde také uvádí, že „[o]d 60. let je M. Kundera považován za jednoho z nejzajímavějších evropských romanopisců. Získal mnohá mezinárodní ocenění a zařadil se svou tvorbou do kontextu světové literatury“ (ibid., 158).

Jestliže v příručce Miloše Hoznauera (1929 – 2025) nazvané lákavě *Dobrodružství s literaturou*, jež přináší „Vybrané texty k výuce literatury a na literární semináře“ (Hoznauer 1993), nenajdeme sebemenší zmínku o Kunderově tvorbě a vůbec „světové literatuře“, potom Jaromír Horáček (ed.) ve *Školní četbě* na dlani prezentuje velmi stručné „obsahy“ z děl českých a slovenských spisovatelů, obojí bez kontextu nějak vnímané „světové literatury“: jde však opravdu jen o informativní přehledy, jak je kdysi snaživě psali středoškolská učitelé Josef Kotrč (1892 – 1952) a Josef Kotalík (1896 – 1987), prezentující učitel i žáky široce využívané „dějiny československé literatury“ (Kotrč – Kotalík 1934), resp. „obsahy“, jak je v době meziválečné a těsně poválečné opakovaně vydával velmi plodný středoškolský učitel češtiny a němčiny František Pulec (1887 – 1951), a to ve spolupráci se slavistou a folkloristou Karlem Klusákem (1886 – 1976); připomeňme alespoň jejich *Obsahy z děl cizích spisovatelů* (Pulec – Klusák 1948). Hesla *Školní četby na dlani* jsou po „formální stránce [...] zpracována tak, aby svou náročností byla příslušnému školnímu věku srozumitelná“ (Horáček 1996). V „Horáčkově příručce“ je pozornost věnována románům *Žert* a *Nesmrtelnost*, přičemž je třeba dodat, že heslo věnované románům M. Kundery patří k nejrozsáhlejším, nejpodrobnějším v celém souboru.

Příruček označených jako „obsahy“ je mnoho, těší se ediční pozornosti už proto, že mechanické memorování „obsahů“ domněle nahrazuje studentovu četbu, vlastní čtenářskou aktivitu. V *Knize literárních obsahů z děl českých i světových* (Nováková – Věšínová – Chotovinský 2000) najdeme jméno Milana Kundery v oddíle XXI, tedy v kapitole nazvané „*Česká próza a drama 1945 – 70*“, nikoli už v oddíle XXII, tedy v oddíle nazvaném „*Česká literatura po roce 1970*“. Toto svévolné rozhodnutí není nijak zdůvodněno, možná se jako relevantní jeví to, že „je považován za francouzského spisovatele českého původu“ (ibid., 263). Stručný obsahový výťah se zaměřuje na povídky *Falešný autostop* a *Nikdo se nebude smát*. Mezi jinými připomeňme ještě příručku označenou jako *Obsahy z děl české literatury: vybraná díla české literatury od počátků písemnictví do současnosti* (Ulrichová 2007), která je obsáhlejší, nabízí na 212 tzv. obsahů, na běžné poměry relativně podrobných, mezi nimiž najdeme romány *Žert*, *Nesnesitelnou lehkost bytí*, *Nesmrtelnost* a drama *Majitelé klíčů*. Milan Kundera je tak zastoupen čtyřmi díly, opět bez kontextu a meziliterárních zřetelů, jen s poznámkou, že [j]eho díla získala řadu ocenění“ a „jsou překládána do mnoha světových jazyků“, přičemž „některé romány jsou napsány nejprve ve francouzštině a teprve později přeloženy do češtiny“ (ibid., 119).

Vraťme se nyní k učebnicím tzv. české a světové literatury. Milan Kundera je dominantně prezentován a autorsky vnímán jako představitel české národní literatury. Za všechny jmenujme svazek *Literatura – přehled středoškolského učiva*, v němž se sice o Kunderovi píše, že je „světově proslulý prozaik“ (Polášková – Milotová – Dvořáková 2015), avšak výklad se pohybuje téměř výlučně v tzv. národním paradigmatu a v českém literárním kontextu, k čemuž autorky snad vybízela i vnější tematika komentovaných Kunderových děl, snad kromě *Nesmrtelnosti*. Je neospravedlnitelné, že vydání učebnice s vročením 2015 ani nezmiňuje díla psaná francouzsky a vydaná po roce 1993. To platí jen částečně o učebnici a cvičebnici *Obsahy a rozborů děl k Literatuře – přehledu*

SŠ *učiva* (Otakar Slanař a kol., 2007), kde chybí ve výčtu Kunderových děl (ibid., 239) dokonce i román *Nesmrtelnost*. Autoři rozebírají (v duchu zestručněné tzv. explikace textu) román *Žert* z roku 1967, plně zaměřeni na domácí české paradigma, proto mj. čteme, že je to jeden z románů, „kterými se celá jedna generace českých autorů v 60. letech 20. století začala vyrovnávat se svou angažovaností v období budování socialismu v 50. letech“ (ibid.). S tzv. světovostí román volně svazuje jen to, že jeho autor představuje „typ spisovatele navazujícího na racionalistickou, osvícenskou románovou tradici“; autoři alespoň zmiňují jména D. Diderot, Voltaire a těch, kteří ji „rozvíjeli“ (ibid.), tedy F. Kafky, R. Musila a V. Vančury.

SUMMARY

Literary handbooks frequently use the terms “Czech literature” and “world literature” without defining them or, when they do, rely on arbitrary or inconsistent ones. Their usage tends to be intuitive. Most textbooks and manuals treat Czech and world literature as two distinct and “developmental” autonomous series. Milan Kundera’s work presents particular challenges, as its essence transcends many of the conventional concepts and categories applied in secondary school curricula. Evaluations of his work have at times exhibited tendencies that directly contradict the author’s intentions. Moreover, certain biographical motifs – such as claims of him being a boxer or a State Security Service informer – have functioned as misleading interpretative frameworks, shaping how his work is presented and understood.

LITERATÚRA

- Andree, Lukáš a kol. 2010. *Literatura pro 4. ročník středních škol*. Brno: Didaktis.
- Andree, Lukáš a kol. 2012. *Literatura pro 3. ročník středních škol. Zkrácená verze*. Brno: Didaktis.
- Balajka, Bohuš a kol. 1970. *Přehledné dějiny literatury 1*. Praha: SPN.
- Bláhová, Renata a kol. 2011. *Literatura pro 1. ročník středních škol. Zkrácená verze*. Brno: Didaktis.
- Blažke, Jaroslav. 2005. *Kouzelné zrcadlo literatury. Od železné opony k postmoderně*. Praha: Velryba.
- Casanova, Pascale. 2012. *Světová republika literatury*. Praha: Karolinum.
- Čejka, Jaroslav. 1988. Kých třetí generace. In: *Tvorba* 3/20, 3.
- Damrosch, David. 2003. *What is World Literature?*. Princeton: Princeton University Press.
- Damrosch, David. 2009. *How to Read World Literature*. Chichester: Blackwell Publishing. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=7104564> [10. 02. 2025].
- Dolejší, Pavel. 2005. *Maturujeme z českého jazyka. Třicet maturitních otázek z literatury*. Humpolec: Pavel Dolejší, nakladatelství a vydavatelství.
- Đurišin, Dionýz. 1992. *Čo je svetová literatúra?*. Bratislava: Obzor.
- Haman, Aleš. 1990. *Česká literatura po roce 1945 z ptačí perspektivy*. Praha: Fortuna.
- Holý, Jiří. 1996. *Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel.
- Holý, Jiří – Lukeš, Emil (ed). 1996. *Čítanka české literatury 4. Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel.
- Horáček, Jaromír a kol. 1996. *Školní četba na dlani*. Praha: Erika.
- Hoznauer, Miloš. 1993. *Dobrodružství s literaturou*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hoznauer, Miloš. 1995. *Maturita z češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Chvatík, Květoslav. 2008. *Svět románů Milana Kundery*. Brno: Atlantis.
- Juvan, Marko. 2023. Jak přemýšlet o světové literatuře z jejího okraje? Nový pohled. In: *Stredoeurópske pohľady* 2/5, s. 70 – 77.

- Katalog požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky platný od školního roku 2017/2018.* Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání. <https://maturita.ceremat.cz/files/files/katalog-pozadavku/katalog-pozadavku-2018-CJL.pdf> [10. 02. 2025].
- Klíčová, Eva. 2024. *Feministické čtení Totožnosti Milana Kundery: Smí žena stárnout? A může román?*. <https://denikalarm.cz/2024/08/feministicke-cteni-totoznosti-milana-kundery-smi-zena-starnout-a-muze-roman/> [10. 02. 2025].
- Kotrč, Josef – Kotalík, Josef. 1934. *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Československá grafická Unie.
- Kubíček, Tomáš a kol. 2013. *Středoevropan Milan Kundera*. Olomouc: Periplum.
- Kubíček, Tomáš a kol. 2019. *Dílo Milana Kundery v překladech = Œuvre de Milan Kundera et sa traduction*. Brno: Moravská zemská knihovna.
- Martínková, Věra a kol. 1994. *Literatura 4*. Praha: Trizonia.
- Moretti, Franco. 2013. Conjectures on World Literature. In: *Distant reading*. London: Verso, 2013, 43 – 62.
- Nováková, Dana – Věšíňová, Jana – Chotovinský, Karel. 2000. *Kniha literárních obsahů z děl českých i světových*. Praha: Nakladatelství Jany Věšíňové.
- Novotný, Vladimír – Stejskalová, Anna. 1992. *Český jazyk: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách*. Praha: Orfeus.
- Polášková, Taťána – Milotová, Dagmar – Dvořáková, Zuzana. 2015. *Literatura – přehled středoškolského učiva*. Třebíč: Petra Mráková.
- Pan, David. 2023. The end of world literature? In: *World Literature Studies* 15/3, 73 – 88.
- Polášková, Taťána – Milotová, Dagmar – Dvořáková, Zuzana. 2015. *Literatura – přehled středoškolského učiva*. Třebíč: Výuka.cz.
- Pospíšil, Ivo. 1999. Doslov – Světová literatura a světové literatury. In: *Světové literatury 20. století v kostce*. Praha: LIBRI, 210 – 215.
- Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš. 1995. Pojem a koncepce světové literatury. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, Řada literárněvědná 44 (D42), 103 – 112.
- Prokop, Vladimír. 1998. *Přehled české literatury 20. století : pro výuku literatury na středních školách*. Sokolov: O.K.-Soft.
- Pulec, František – Klusák, Karel. 1948. *Obsahy z děl cizích spisovatelů. I. díl*. Brno: Praktické příručky studijní.
- Schacherl, Martin. 2023. Národní a světová literatura v obsahových standardech v Česku a na Slovensku. In: *O dieťati, jazyku, literatúre*. Časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie 11/1, 78 – 86.
- Schacherl, Martin. 2024. Světová literatura v pedagogické praxi zemí V4. In: *Stredoeurópske pohľady* 6/1, 101 – 113.
- Slanař, Otakar a kol. 2007. *Obsahy a rozborů děl: k Literatuře - přehledu SŠ učiva*. Třebíč: Petra Velanová.
- Sochrová, Marie. 2009. *Literatura v kostce pro střední školy*. Praha: Nakladatelství Fragment.
- Ulrichová, Libuše. 2007. *Obsahy z děl české literatury: vybraná díla české literatury od počátků písemnictví do současnosti*. Humpolec: Pavel Dolejší.
- Zelenka, Miloš. 2012. *Comparative literature and area studies*. České Budějovice: Vlastimil Johanus.
- Zemanová, Dana (ed.). 1990. *Čtení bez cenzury: nejen pro žáky 8. a 9. tříd základních škol. Část 2*. Fortuna: Praha.

Alexej Mikulášek

KONTAKT

PhDr. et PaedDr. Alexej Mikulášek, PhD.
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre
Dražovská 4
949 01 Nitra
Slovenská republika
alexej.mikulasek@seznam.cz